

rendszeres megfigyelése során, hanem megfigyeléseinek analízise során keres olyan elméletet, amely a legnagyobb magyarzó erővel bír egy-egy esetben. Okfejtései ezért is rendkívül meggyőzőek: hagyja, hogy maga a nyelvi anyag vezesse.

A kötet szerzőjétől az adatgyűjtést meghatározó személyközi viszonyok kiépítését, az adatközlőkhöz való viszonyulást illetően is rengeteget tanulhatnak azok a nyelvészek, akik terepmunkára adják a fejüket (például szociolingvisták, dialektológusok). SUSAN GAL nem „kiszáll” a terepre, hanem „odaköltözik”: megkísérel valamelyest maga is a közösség részévé válni. Úgy gyűjti adatait, hogy törekszik minél alaposabban föltérképezni a közösséget, annak történetét, belső viselkedési normarendszerét, gondolkodásmódját – ennek köszönhetően a vizsgált csoport tagjai olyan adatokkal lepik meg, amelyeknek a létezéséről sem szerezne tudomást egy kampány jellegű terepmunka egyeninterjúival. Ez az adatgyűjtési ars poetica vélhetően nem független a szerző mély antropológiai érdeklődésétől.

A gyűjteményből mindenki gazdagon meríthet, akit a nyelv és a nyelvek használatának kérdései (beleértve a kétnyelvűséget) foglalkoztatnak: kutatók és laikusok, diákok és oktatók, nyelvészek és nem nyelvészek.

Hivatkozott irodalom

- GAL, SUSAN 1979. *Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. Academic Press, San Francisco.
- GRIN, FRANÇOIS 2003. *Language policy evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Palgrave, New York.
- KOZMÁCS ISTVÁN – VANŐ ILDIKÓ szerk. 2016. *Sztenderd – nem sztenderd. Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból*. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

NÉMETH MIKLÓS
Szegedi Tudományegyetem

Alexandra N. Lenz – Philipp Stöckle Hrg., Germanistische Dialektlexikographie zu Beginn des 21. Jahrhunderts

ZDL Beihefte 181. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2021. 380 lap

A friss német nyelvű kötet az aktuális német tájszótárprojekteket mutatja be, Open Access publikációként bárki számára nyíltan hozzáférhető, olvasható módon. (Letölthető a <https://doi.org/10.25162/9783515129206> címről.) A német nyelvjárási lexikográfia folyamatosan fejlődő módszertana, eredményei a magyar dialektológia számára is érdekesek és fontosak. Ezeket igyekszik bemutatni jelen könyvismertetés. A recenzeált kötet célja, hogy 14 német nyelvű tájszótárprojektről számoljon be: mindegyik egy-egy nagyobb földrajzi terület, régió vagy ország nyelvjárásait írja le. Három központi cél körül rendeződnek az írások, melyek a tematikus súlypontokat is adják az egyes cikkekben, így egy

kivételével minden cikk felépítése hasonló; ez a szerkesztői elképzelés kétségkívül a kötet előnyére válik. Az első tartalmi elem a lexikográfiai szempontok áttekintése, itt helyet kap a tudománytörténeti szempont, a kutatások történetének, valamint a szervezeti, intézményes kereteinek bemutatása mellett az is, hogy mely empirikus adatokra és anyagokra épül a szótárprojekt, mely földrajzi értelemben vett területeket fedi le, milyen jellegű és mennyiségű adattal bír, milyen gyűjtési eljárásokat használ, milyen a szócikkek felépítése, amit a tájszótárból vett példaszócikkekkel is illusztrálnak. A második fő tematikus szempont a szövegtechnológia áttekintése, vagyis, hogy milyen digitális módszerek és eszközök segítik a projekt munkáját. Néhány szótár saját digitális adatbankot hozott létre, a szócikkek feldolgozása és létrehozása is digitális segítséggel történik, ami a publikálásnál is fontos szerepet kap, hiszen a digitális szótárak egyre inkább a klasszikus, nyomtatott szótárak helyébe lépnek. A harmadik fő tartalmi eleme a cikkeknek a nyelvészeti potenciál kérdése: milyen, a nyelvészeti kutatás szempontjából fontos adalékokat szolgáltatnak a projekt során összegyűjtött empirikus, tájnyelvi adatok a lexikális szinten túl? Például hangtani vagy nyelvtani jelenségek kvantitatív vagy kvalitatív elemzését teszik lehetővé.

PHILIPP STÖCKLE cikkében a bajor-osztrák nyelvjárások szótárát mutatja be (WBÖ.), melynek története több mint 100 évre tekint vissza. A projekt érdekessége, hogy eredeti, kezdeti formájában a Magyarországon található német nyelvi szigeteket is tartalmazta volna, mivel ezek akkor az Osztrák–Magyar Monarchia része voltak; és a németországi bajor nyelvjárásokkal is közös szótár készült volna. A múlt század elején kérdőíveket küldtek ki a bajor nyelvterületen az önkéntes gyűjtőknek, többnyire tanároknak, akik a paraszti rétegben kérdezték ki ezeket, jegyezték le kézzel, majd küldték vissza a bécsi központba, mindezt több körben, újabb és újabb kiegészített kérdésekkel. Később (1927–1965) képzett nyelvjáráskutatók is részt vettek a terepmunkában, az adatgyűjtésben, kutatóutak formájában. Emellett folyt az írásos adatok gyűjtése is, jellemzően nyelvjárási disszertációkból, illetve kisebb területek nyelvjárását feldolgozó tájszótárakból vagy történeti írott forrásokból. 1961-ben a német és az osztrák bajor projekt kettévált: világossá volt, hogy külön osztrák bajor tájszótár fog készülni. 1970-ben jelent meg az első kötet (A–Azor), melyet 2015-ig további négy követett (B/P, C, D/T és E). 1993-tól kezdve egy ún. TUSTEP¹-adatbankba vitték be az adatokat, ezt 2014-ben felváltotta egy platformfüggetlen, könnyebben kezelhető XML/TEI formátum². 2020-tól az Elasticsearch nevű keresőmotort használják, amit kimondottan a WBÖ. számára fejlesztettek. Az összetett szavakat, igeikötős igéket mindig a bázishoz, az alapszóhoz rendelik, és a szótárban is az adott alapszónál (Simplex) tüntetik fel ezeket. Ez az eljárás némileg megnehezíti a szótár használatát, bizonyos gyakorlatot igényel, míg a használó hozzászokik ehhez. 2016 után teljesen új koncepció kidolgozása kezdődött, felhasználóbarátabbá szerették volna tenni a rendszert. A címszavak megállapítása is immár elsősorban a standardnyelvhez igazodik. A szócikkek felépítése is olvasóbaráttá vált: az online, interneten történő megjelenítés előnye például, hogy nem szükséges rövidítéseket alkalmazni, hiszen a helytakarékoság már nem szempont. További előnye a kereszthivatkozások és -kapcsolatok létrehozásának korlátlan lehetősége és egyszerűsége, valamint például lehetőség van az adatolt szó

¹ Tübinger System von Textverarbeitungs-Programmen (szövegfeldolgozó programok tübingeni rendszere)

² A Lexikalisches Informationssystem Österreich (LIÖ) adatbank külső felhasználók számára is hozzáférhető, online elérhető.

származási helyének térképes megjelenítésére is. Felbecsülhetetlen előnye az internetes publikálásnak, hogy bárki, bárhonnán, bármikor hozzáférhet az adatokhoz; vagyis széles közönség számára, hosszú távon megoldott az adatok tárolása és megismertetése. A cikk egy konkrét példán mutatja be a szócikk szerkezetét (lemma, szófaji besorolás, elterjedési terület, hangtani adatok, változatok és jellemzők, nyelvi adatok, etimológia, jelentés(ek), szóképzés [összetett szavak, igekötős igék stb.], szófordulatok). A szócikkek szerkesztéséhez egy Electron³ alapuló Open-Source szoftvert használnak, ami platformokon átívelő, és potenciálisan más szótárprojektek számára is adaptálható a cikk szerzője szerint.

MICHAEL SCHNABEL – MANUEL RAAF – DANIEL SCHWARZ cikke a Bajor szótárral (BWB.) foglalkozik, aminek a története, mint a korábbiakban láttuk, a kezdetekben a bajor-osztrák szótárral összefonódott. A teljes művet (BWB.) 10-12 kötetesre tervezik, 2019-ig ebből három kötet jelent meg, és a nyelvjáráskutatók és a laikusok örömeire majdnem a teljes anyag online, pdf formátumban is elérhető a bwb.badw.de honlapon. A szótár archívuma kb. 7 millió adattal rendelkezik, amit szóbeli és írott forrásokból gyűjtöttek össze. Jelenleg is kb. 350 nyelvjárási beszélő adatközlő segíti a szótárírási munkákat, kérdőívek, szólisták kitöltésével – a szólistákat 1958 óta alkalmazzák gyűjtési eszközként, hiánypótló céllal. Ahol a korábbi gyűjtések nem szolgáltattak adatot, azokat a hiányokat próbálják ezzel a módszerrel pótolni. Ezek szemasiológiai szempontú kérdőívek, egy-egy nyelvjárási kifejezés jelentésére kérdeznak rá – vagyis jelentésföldrajzi fókuszú –, szemben a korábbi onomasziológiai kérdőívekkel, amelyek egy-egy tárgy nyelvjárási megnevezését kérték az adatközlőktől. Példamondatokat is kérnek az adatközlőktől, ezzel az a céljuk, hogy ne izolált nyelvjárási kifejezéseket nyerjenek, hanem a szó jellemző használatát tudják bemutatni. A szócikkek alfabetikus sorrendben követik egymást a szótárban, de érdekesség, hogy a szókezdő *b-p*, *d-t* és *f-v* betűpárokat egy betűként kezelik, mert a bajor nyelvjárások nem tesznek különbséget a kiejtésükben. Az összetett szavakat és az igekötős igéket, előtagos szerkezeteket – hasonlóan az osztrák bajor szótárhoz – a BWB. is úgy kezeli, hogy az alapszónál tünteti fel. Például a *Haustür* szót nem a *h* betűnél kell keresni, hanem a *Tür* címszó alatt, a *gesund* melléknevet pedig a *-sund* lemma alatt – ez utóbbi laikus használók számára megnehezítheti a szótár használatát. A szócikk szerkezete: lemma, nyelvtani adatok, jelentés(ek) (regiszter, földrajzi elterjedési terület, példaadatok, szófordulatok, néprajzi adatok), etimológia, hangtani, formai adatok, utalás az adatok forrására, utalás a képzett szavakra, összetett szavak és előtagos szerkezetek felsorolása, szerkesztő neve. 2017 óta a kérdőívek online kitöltésére is mód van. 2016 óta a LexHelfer nevű szerkesztői szoftver segíti a BWB. munkáját, azóta csak digitálisan lemmatizálnak. A szótárprojekt primer adatai nyilvánosan lekérdezhetők egy adott linken (<https://lexhelfer.bwb.badw.de/>). Ez a nyelvészek, nyelvjáráskutatók, vagy a nyelvjárások iránt érdeklődő laikusok számára eddig nem látott adatgazdagságot, kényelmes felhasználást és hozzáférést jelent a világ bármely tájáról.

A Frank szótár⁴ (WBF.) Bajorországon belül Ober-, Mittel- és Unterfranken kormányzati kerületek tájnyelvi szókincsét gyűjti és dokumentálja 1933 óta. Nemrégiben eldöntötték, hogy kizárólag online-szótárként fogják publikálni, és a digitalizált formát fogják használni (a teljes archívumot beszkenelték, ez százezernél is több kitöltött kérdőívet jelent).

³ <https://electronjs.org>

⁴ 2012-ig Keleti frank szótár volt az elnevezése.

Érdekeség, hogy a szótár a jelentések megadásánál minden kifejezést egy 4 jegyű számmal jelzett tárgycsoport-besorolással lát el, ezt a gyakorlatot egyébként a Pfalzi és a Dél-Hesseni szótár is követi, és a Svájci tájszótár alkotói is használni tervezik ezt a módszert. Ez megkönnyíti, illetve lehetővé teszi a nyelveken és határokon átívelő onomasziológiai összehasonlításokat. Az adatbevitel 2004 óta excelfájlokba történik. Szerkesztéshez a LexHelfer nevű programot használják, hasonlóan a Bajor és a Bajor sváb szótárhoz. A program automatikusan generálja a szócikkeket, ezt az teszi lehetővé, hogy minden egyes kategória adatait külön-külön viszi be. Az ellenőrzés után a szócikket szabadon elérhetővé teszik az interneten. 2016 óta szabadon betekinhető az adatbank, és a keresési adatok azt bizonyítják, hogy nemcsak a nyelvészek érdeklődnek az adatok iránt, hanem laikusok is gyakran rákeresnek az oldalra; az egyetemi dialektológiai szemináriumok is használják. Az egyes szócikkek egy rövidített internetcímet (rövid URL-t) is kapnak, ami a publikációkban, hivatkozásoknál helyet takarít meg. Az XML kiterjeszhető jelölőnyelv használatával hamarosan az összes bajor szótárprojekt közös online megjelenítése lehetővé válik, a tervek szerint Bayerns Dialekte Online (BDO) néven. Tervben vannak még többek között a vizuális megjelenítésre (térképnézet) és multimédiás tartalmak hozzáadására vonatkozó lépések.

A Bajor Sváb Dialektológiai Információs Rendszer projekt (DIBS) 2017-ben indult Bajor sváb digitális szótárként. Alapja egy olyan adatbank, ami a sváb-alemann szókinccset dokumentálja Bajorországban és teszi az interneten mindenki számára elérhetővé. A projekt előfutára a WERNER KÖNIG által elindított Bajor sváb tájszótár volt, melynek gyűjtési szakasza 1998 és 2006 között tartott. Minden gyűjtött adatot digitális adatbankba vittek be. Nyomtatott produktumként megjelent a 14 kötetes Bajor sváb nyelvatlasz (KÖNIG Hg. 1996–2009. Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben [SBS.]) és a Bajor sváb tájszótár (SCHWARZ 2013. Dialektwörterbuch von Bayerisch-Schwaben. Vom Allgäu bis zum Ries). 2017-ben kezdtek a nyelvi adatokból online szócikkeket megalkotni. Kb. 36 000 címszó és nagyjából 300 000 nyelvi adat alkotja az adatbankot, melyek több mint 400 forrásból származnak (irodalmi művektől szólistákon át a laikusok által összeállított szótárakig). Új, nagy kiterjedésű szóbeli lekérdezést nem indítanak, de szócikkírás közben felmerülő vitás vagy nehezen eldönthető, nem egyértelmű kérdésekben megkérdezzük, bevonunk nyelvjárást beszélő személyeket. További, egyelőre még feldolgozatlan, kitöltött kérdőív (kb. 20 000) is bevonásra kerül a későbbiekben, ez plusz 300 000-nél is több nyelvi adatot jelent. A lemmatizálásban nagyrészt a Bajor szótár szabályait követik. Az adatbank jelenleg a MySQL formátumot használja. A digitális feldolgozás lehetővé teszi, hogy folyamatosan továbbírják a szótárt, valamint hálózatok kialakítását is szótáron belül vagy összekapcsolását más szótárprojektekkel. Természetesen hang- és képanyagok folyamatos befogadására is mód nyílik. Az online szótár további előnye, hogy nem csupán címszó alapján lehet keresni benne, hanem például nyelvtani kategóriák, meghatározott régiók vagy jelentések, illetve ezek kombinációi szerint is. A digitális megjelenés részben a szótár merev makro- és mikrostruktúráját is felbontja, fellazítja, magától megoldódik, feleslegessé válik számos struktúrát érintő elvi kérdés. Egy digitális szócikk meghatározott építőközből épül fel (lemmablokk, nyelvtani blokk, jelentésblokk, földrajzi elterjedés, szócsalád, etimológia, irodalmi utalások, szerkesztő megnevezése), melyek sorrendje, elrendezése, megjelenése bármikor tetszőlegesen megváltoztatható. A rövidítések alkalmazása (amely az olvasást egy nyomtatott szótár esetében sokszor megnehezíti) is feleslegessé válik. A valódi dialektológiai információs rendszerre válás a jövő célkitűzése, ez azt jelenti többek között, hogy

különböző médiumok integrálása lehetővé válik, hogy megtörténhet a felhasználó integrálása kutatóként, vagy hogy más (szótár)projektekkel összekapcsolódik a DIBS.

A Svájci német tájszótár Svájc négy nemzeti szótárának egyike. Az ország (német nyelvű részének) alemann nyelvét dokumentálja a késő középkortól napjainkig – így nemcsak tájszótár, hanem késő közép- és kora újfelnémet szótár is egyben; nemcsak szinkrón, hanem diakrón szótár is. Forrásanyaga is két nagy csoportra osztható: egyrészt az 1800 óta gyűjtött nyelvjárási adatok (legfőképp adatközlők által beküldött anyagok, szép- és szakirodalmi kivonatok, kisebb területeket lefedő tájszótárak anyaga), másrészt a régebbi (13. századtól 1799-ig), hivatalos nyelvi források (krónikák, irodalmi művek, oklevelek, jogi, vallási szövegek, naplók stb.). Az első 8 kötet 1881 és 1920 között jelent meg, így a 'mai nyelv' fogalmát a 19. század második felének és a 20. század kezdetének nyelve jelenti. A korpusz nyitott, így a frissen publikált kötetekben 21. századi források is helyet kapnak. Üdvözlendő fejlemény a szótár életében, hogy 2010 óta online is megjelenik, és szabadon, ingyenesen hozzáférhető a tartalom bárki számára (Schweizerisches Idiotikon digital 2019). A szótár megjelenését az állam, a kantonok és az akadémia finanszírozza. Hasonlóan a többi szótárprojekthez, szakmailag szoros egyetemi kötődése van. A szótárprojekt-hez kapcsolódik egy nyelvatlasz-projekt, online elérhető színes nyelvjárási térképekkel (Sprachatlas der deutschen Schweiz [SDS.]), helységnévutató, kollokációs szótár és történeti frazeológia-projekt is. Jelenleg a 17. köteten (Z) dolgoznak. A lemmák sorrendje (hasonlóan a Bajor, valamint az Elzászi nyelvjárások szótárához): a tőszótag mássalhangzóváza szerint vannak a címszavak elrendezve, tehát nem a megszokott ábécésorrendben. Az összetett és előtaggal ellátott szavak az alapszó alatt vannak feltüntetve, így egész szócsaládokat összefüggően, egyben lát az olvasó. A nyomtatási kép szótárra jellemző specialitása a kiejtésből idővel eltűnt hangok – melyek azonban etimológiai szempontból relevánsak – feltüntetése felső indexben. A szócikkek három fő részből állnak: szócikkfej (lemma, kiejtési változatok, fontosabb nyelvtani alakok), szócikktrőrs (jelentés, nyelvi adatok/példák), megjegyzés (utalás más szótárakra, melyekben a szó megtalálható, etimológia). A Svájci német tájszótár szemasiológiai szótár. Rengeteg értékes néprajzi jellegű adatot is találunk benne, és sok példamondatot is, ami miatt korpuszként is használható.

A Badeni szótár története is már 100 éves, gyűjtési tájegysége az egykori Baden Nagyhercegség területe Németország legdélnyugatibb részén. Az első – még néprajzi jellegű – kérdőíveket a 19. század végén küldték ki tanároknak és papoknak, és mivel ezekből kitűnt, hogy nyelvjárási szempontból is érdekes anyagok érkeztek be, ezért a 20. század elejétől kimondottan a tájszótár számára gyűjtöttek alemann és frank nyelvjárási anyagot. A Freiburgi Egyetemen kap helyet a projekt, és a kezdetektől fogva egy ember dolgozik benne főállásban, a munkáját jelenleg rész munkaidős foglalkoztatottak és önkéntesek segítik. A kedvezőtlen személyi feltételek lassítják a szótár megjelenését. A szótár elsősorban az élő nyelvjárási kifejezéseket gyűjti (már 125 éve!), kevéssé használ írott történelmi forrásokat. Feldolgoz viszont tudományos dolgozatokat és nyelvjárási irodalmat. Ezekből a forrásokból megközelítőleg 2 millió szócédula készült. Jelenleg az 5., egyben utolsó kötetben dolgoznak. Ehhez a szócédulákat digitalizálják, egy online adatbankba viszik fel. A címszavak ábécérendben követik egymást, a címszó a standard német nyelvi formában szerepel (ellentétben például a Svájci szótárral). A felnémet szótárakhoz hasonlóan a *b/p*, *d/t* és *f/v* szókezdő hangokat egyként kezelik, mivel ezek nehezen különböztethetők meg egymástól kiejtésükben. A mikrostruktúrában a címszó után következnek a kiejtésbeli változatok

földrajzi helynévmegjelöléssel. A nyelvtani adatok után következnek a szócikktörzs: a jelentések leírása, az etimológia (általában a középfelem alak) és az utalások a szóösszetételekre, más szócikkekre szótáron belül. Legvégül a rokon tájszótárakra való utalásokat találjuk.

A Hessen-nassauai szótár (HNWb.) vizsgálati területe központi helyen helyezkedik el Németországban, így több nyelvjárás határterületét is érinti, de főképpen a hesseni nyelvjárások (1912 és 1934 közötti) szókincsét dokumentálja. 1911-ben indult az elsődlegesen szinkron irányultságú szótár, forrásai között az önkéntes adatszolgáltatás és direkt lekérdezések mellett a szak- és szépirodalom, valamint 1800 utáni történelmi források is szerepelnek; ez kb. 350 000 szócédulát jelent. A kérdőíves célzott lekérdezések eredményeként 150 szóföldrajzi térkép is készült. A szócikkek felépítésében arra törekedtek, hogy az laikusok számára is érthető legyen, a címszó – az alfabetikus sorrendnek köszönhetően – könnyen megtalálható legyen. A szócikkek felépítése: lemma, nyelvtani adatok, jelentés(ek), példák/példamondatok, esetleg ábrák, majd filológiai adatok: adatolt nyelvjárási formák, elterjedési területük, etimológia és utalások más szótárakra.

A Vesztfáliei szótár (WWb.) Westfalen-Lippe és Észak-Hessen alnémet nyelvjárásának szókincsét dokumentálja. Az 5 kötetes szótár – az utolsó kötet 2021-ben fog megjelenni – kb. 100 000 szócikket tartalmaz. Ezen túl megjelentetnek még egy kiegészítő kötetet és egy hangtani nyelvi atlaszt is. Hasonlóan régre nyúlik a története az előbbieken tárgyalt szótárakhoz hasonlóan: 1922-ben küldték szét az első, 500 kérdésből álló kérdőíveket. Archivumában 1,5 millió szócédula található; az adatok adatközlőktől származnak – részben írásban beküldött adatok, részben terepmunka keretében kutatók által feljegyzett adatok – és szótárakból nyert adatok. 1994-ben lezárult az adatfelvétel. Jelenleg egy főállású munkatárs dolgozik a projektben, munkáját gyakornokok segítik. A címszavakat nyelvtörténeti szempontok alapján állapítják meg, olyan alakra vezetnek vissza a nyelvjárási szavakat, szóvariánsokat, amelyből azok levezethetők. Makrostruktúráját illetően a szótár a részleges ábcérendet követi (a szócsalódokat bokrosítva tünteti fel), ez a keresésben nehézségeket okozhat. A speciális karaktereket a WWb.-szótár nem az Unicode segítségével jeleníti meg, hanem a Corel-Draw szoftverrel rajzolják, majd egy kóddal látják el. A szócédulák digitalizálása és interneten elérhetővé tétele tervben van.

Az Alsószász szótár Alsó-Szászország és Bréma tartományok alnémet nyelvjárásainak betűrendes jelentésszótára, alapítása 1934-re nyúlik vissza. Archivumok indirekt kérdőíves lekérdezővel gyűjtött anyagból (több mint 2 200 településről, kb. 40 000 címszó) és szócédulaarchívumból (kb. 2,5 millió cédula; helyi tájszótárak anyaga, irodalmi művekből nyert adatok stb.) áll. 2018-ig 9 kötet készült el nyomtatásban. A szótár munkáját tudományos tanácsadó testület segíti, és három szerkesztő, valamint két tudományos segédmunkatárs végzi. A szócikkfelépítés: lemma, nyelvtani adatok, jelentés(ek), elterjedtség/gyakorosság, példák, utalások. A szócikkeket alkalomadtán térképek és ábrák is kiegészíthetik. A szótár kizárólag nyomtatásban jelenik meg, digitális megjelenését korlátozott személyi és pénzügyi okokból nem is tervezik, így az interneten sem várható a közzététel.

A Közép-elbai tájszótár vizsgálati területének központjában Magdeburg városa található (Szász-Anhalt tartomány) – a munkaterületen alnémet és kelet-közép-német nyelvjárások is találhatóak. Ez nehézségeket okoz a címszavak meghatározásában. A szemasiológiai szótár története az 1930-as évekre nyúlik vissza, ebben az időszakban küldtek ki először (főleg onomasziológiai irányultságú) kérdőíveket kitöltésre önkénteseknek. Laikusok által beküldött szógyűjtemények is gazdagítják az archívumot (kb. 250 000 szócédula és 1 millió

fölötti nyelvi adat). A digitalizálást el sem kezdték, és nem is tervezik. Történelmi okok miatt csak 1992-ben indult újra a tájszótárprojekt. 2002-ben (H–O) és 2008-ban (A–G) jelent meg két kötete, ezután finanszírozási nehézségek léptek fel. Egy harmadik, záró kötetet terveznek még kiadni, de a megjelenése bizonytalan. A két már megjelent kötetet be is szkennelték, ezek pdf-formátumban rendelkezésre állnak, tervezik az online megjelentetésüket oly módon, hogy az adatbázisban kereshetők is legyenek az egyes tartalmak. Létezik egy adatbankja is a projektnek, amiben a címszavak szerepelnek a jelentésekkel. Szócikkfelépítés: címszó, nyelvtani adatok, jelentés(ek), elterjedtség/gyakoriság, példák/példamondatok, értelmező leírások (pl. kapcsolódó népszokások, mezőgazdasági eszközök használata), szinonimák (esetenként a szavak elterjedési területét megjelenítő onomasziológiai térképek), a címszó nyelvjárási hangalaki változatai, etimológiai adatok (fakultatív).

A Pomerániai szótár az egykori porosz tartomány 20. századi alnémet szókincsét dokumentálja két kötetben. Története az 1925-ös alapításig nyúlik vissza. A második világháború után vizsgálati területének jelentős részét elcsatolták Németországtól, ez meglehetősen nehézségeket okozott az adatgyűjtésben. Az 1960-as évekre már 1 millió adatkédula alkotta az archívumot, ez napjainkra 1,2 millióra gyarapodott. Húsz év kényszerszünet után az újraegyesítést követő években indulhatott újra a munka, az első kötet (A–K) szerkesztése 2007-ben zárult le, a második kötetet 2025-ben fejezik be a tervek szerint. Szócikkfelépítésében a már korábban leírtakhoz nagyon hasonlít. A szemasziológiai tájszótár címszavai ábécérendben sorakoznak. A kötetek hang-, szóföldrajzi és nyelvtani térképeket is tartalmaznak. Digitalizálási terveik nincsenek, a szerkesztők jelenleg a Microsoft Office Word programját használják.

A Szudétanémet szótár Gießen központtal Csehország, Morvaország és Szilézia német nyelvjárásait dokumentálja az 1945–46 körüli állapotukban. 2018-ban jelentették meg az 5. kötetet (H, I, J). 2,6 millió adatkédula képezi az archívumot. Egységes szudétanémet nyelvjárás nem létezik, a területen öt különböző nyelvjárást beszéltek: ez a tény a szócikkírásban meglehetősen nehézségeket jelent. A címszavakat a Szudétanémet szótár ábécérendben közli.

A Magyarországi német nyelvjárások szótárának (WUM.) célja a jelenlegi Magyarország területén beszélt közép- és felnémet nyelvjárások dokumentálása. A cikket KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET, az ELTE BTK professzora és MÜLLER MÁRTA intézetigazgató-helyettes jegyzi. HUTTERER az 1960-as években három kötetesre tervezte a szótárt, az egyes köteteket az egyes települési területeknek szentelve. A tényleges munka 2010 és 2015 között indulhatott el Budapesten, az ELTE BTK-n, egy OTKA pályázatnak köszönhetően. A szinkron jelentésszótár korpuszát a nyelvi sziget mezőgazdasági-kézműipari szókincse jelenti. A 18. századi betelepítéseknek köszönhetően – a nyelvi és kulturális kiegyenlítődési folyamatok után – a területen a következő keverékn nyelvjárások alakultak ki: kelet-dunai bajor, bajor frank, frank, hesseni, pfalzi, fuldai, keleti frank és sváb. Északnyugat-Magyarország német nyelvjárásai – melyek nem a török kor utáni telepítések során alakultak ki, hanem korábban – a következők: keleti közép-bajor, kelet-dunai bajor, stájer délbajor. A 12. századi eredetű nagybörzsönyi nyelvi szigettel együtt a korábbiakban felsorolt területek szókincse mind a WUM. korpuszának részét képezi. A szótár határai nem (táj)nyelvi természetűek, hanem egy politikai képződmény képezi a vizsgált területet, határa az államhatár. A német tájnyelv magyarországi leépülése, használatának beszűkülése miatt a szótár fontos szerepet tölt be a nemzetiségi identitás fenntartásában, illetve kialakításában. A standard német címszavak ábécérendben követik egymást a szemasziológiai szótár koncepciója szerint, ez megkönnyíti a használatot

és a keresést. A gyűjtés és az adatbank feltöltése még nem zárult le. A mikrostruktúrát illetően a lemmát nyelvtani adatok, majd a jelentés(ek) megadása követi, legalább egy példával illusztrálva, a földrajzi helyet is feltüntetve, ahonnan az adat származik. Opcionálisan megadhatók a szócikkben még a nyelvtani alakok, frazeologizmus(ok), etimológiai, néprajzi adatok, szinonimák és végül a magyar nyelvi megfelelő(k). A szócikkek szükség esetén ábrákat is tartalmazhatnak. A magyarországi három nagy német nyelvjárási terület mindegyike képviselteti magát a WUM.-ban: először mindig az A jelű terület (Dunántúli-középhegység, budapesti agglomeráció, Dunakanyar, Balaton-felvidék), majd a B jelű (Baranya, Somogy, Tolna, Bácska), végül a C jelű terület (Nyugat-Magyarország, Sopron, Kőszeg és Szentgotthárd és a környező területek) adatai következnek. Az adatokat direkt és indirekt lekérdezésekből nyerik, de kivonatok szak- és szépirodalmi és tudományos műveket, laikusok által összeállított szótárakat, privát gyűjtéseket és történelmi forrásokat is. A WUM. jelszóval védett, jól kereshető adatbankja több mint 12 ezer címszóleírást tartalmaz. 2017-ig 700 próbaszó cikk született (Word formátumban), a szükséges anyagi támogatás elnyerése esetén folytatódna az anyagok publikálása nyomtatott, majd online formában is. Az eddigi munkatársak az egyéb egyetemi oktatói-kutatói tevékenységük mellett végezték/végzik a szótár szerkesztési munkálatait elhivatottságuk és a cél jelentősége okán. De a WUM.-nak nagy szüksége lenne folyamatos anyagi támogatásra, mert az alapokat (koncepció, adatbank) már megalkották, de az országos lekérdezés elindítása és a digitális publikálási felületre való áttérés informatikai háttér és munkaerő biztosítását kívánja. A tájszótárak munkásságát egységben érdemes szemlélni: a WUM. ebből a szempontból nemcsak egy nyelvjárásziget-szótár, hanem egyrészt kiegészíti a nagy területű német tájszótárakat, másrészt kiegészíti a regionális tájszótárakat (SSWB., NSSWB., Banater Wb.), harmadrészt a magyar szókészleti etimológiai kutatásokhoz is hozzá tud járulni. (A kérdéshez lásd még KNIPF-KOMLÓSI-MÜLLER 2016, 2017.)

Az Erdélyi szász szótár (SSWB.) 243 település középfrank nyelvjárását írja le (hasonló nyelvjárást beszélnek Trier, Köln környékén és Luxemburgban). A nyugati frank eredeti nyelvjáráshoz később kelet-középnémet és felnémet rétegek adódtak. A Habsburg Monarchia ideje alatt az osztrák köznyelv befolyása is érezhető volt. A vizsgált terület két jól elhatárolható részre, egy északi és egy déli részre tagolódik. Településenként eltérőek lehetnek a nyelvjárások, főleg a magánhangzó-variációk száma magas. A szótár különlegessége, hogy történelmi anyagokat (13–19. század) is feldolgoz. Az archívum kb. 1 millió adatcédulából áll: önkéntes gyűjtők, tudósok anyagaiból, 1935 és 1942 között szétküldött kérdőívekre beküldött válaszokból, az 1960-as években a szótárteam direkt módon terepen gyűjtött adataiból és szépirodalmi művek kivonatolásából. Eddig 10 kötet jelent meg, az utolsó kötet az S betűig jutott (S–Schenkwein)⁵. 30 különleges jelet használnak a szótár szerkesztői, melyek nem igazodnak a nemzetközi fonetikai jelekhez, hanem saját fejlesztésű jelek. A címszavakat – amennyiben lehetséges –, standard német formában közlik, ábécérendben. Ezután következik a szócikkben a nagyszabedű, majd a beszercei hangalak, utána a nyelvtani információk, aztán a jelentés(ek), és szinonimák, majd a szóösszetételek. Az idézett példák származási helyét pontosan jelzik. Az etimológiai adatokat csak abban az esetben tüntetik fel, ha szó nem egyértelműen azonosítható egy standard német szóval, vagy ha másik nyelvből származó jövevényszó. A szócikkvégi utalások

⁵ Időközben a 11. kötet is megjelent (<https://www.hermannstaedter.ro/2020/10/von-schentzel-bis-schnappzagelechen>).

között megtaláljuk a más szótárak (pl. Grimm: DWb., illetve német tájszótárak) szócikkeire történő utalásokat. A szótár nemcsak az erdélyi szászok nyelvét, hanem szakásvilágát is dokumentálja. Olyan nyelvtörténeti érdekességeket, archaizmusokat is megőriz és feltár, melyek a mai német nyelvterületen már nem találhatók meg.

Az ismertetett tanulmányokból kitűnik, hogy vannak egészen fiatal tájszótárprojektek, és vannak, amelyek már több, mint 100 éves múlttal rendelkeznek, amelyek első kötetei még a 19. században jelentek meg. Vannak tájszótárprojektek, melyek egy nagyjából egységes nyelvjárási terület szókincsét írják le, és vannak olyanok, melyek a nagy szótárprojektek által le nem fedett területek szókincsét dokumentálják, így óhatatlanul a vegyes nyelvjárási terület által felvetett problémákkal szembesülnek. Tendencia, hogy napjainkban majd minden projekt keresi a helyét az online térben, egyrészt, hogy a felhasználók minél könnyebben és kényelmesebben elérjék őket, másrészt, mert több projekt is hangsúlyozza a nyitást a kutatók szűk körétől a társadalom szélesebb rétegei, az érdeklődő laikusok felé. Az online felületek kinyitják a szótárak megjelenési és felhasználási lehetőségeit is, például korlátlan számban csatolhatók képek, videók, hangfájlok, a lekérdezés és a kereshetőség számtalan új értelmezési lehetőséget kínál a nyelvi adatok elemzésében, és a hálózatosodás – más projektekkel való összekapcsolódás – is megvalósítható és könnyen kezelhetővé válik. A tanulmányok szerzői hangsúlyozzák, hogy ilyen nagyszabású vállalkozásokat a megfelelő anyagi háttér biztosítása nélkül szinte lehetetlen felvállalni. Kívánatos lenne, hogy a Magyarországi német nyelvjárások szótára is megtalálja a mecénását, hogy a szerkesztői csoport tervezett céljai, és végül a szótár megjelenése a közeli jövőben megvalósulhasson.

Hivatkozott irodalom

- Grimm: DWb. = JAKOB GRIMM – WILHELM GRIMM, *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. plus Quellenverzeichnis = 33 Teile. Hg. v. der Preußischen [später: Deutschen] Akademie der Wissenschaften zu Berlin [später: Akademie der Wissenschaften der DDR. (Abgeschlossene Originalausgabe)]. Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgab. Leipzig/Leipzig–Stuttgart. 1854–1971.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA 2016. Traditionen der Bedeutungserläuterungen, ihrer Glossierung und Markierung in den deutschsprachigen diatopischen Dialektwörterbüchern und im Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM). *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 4: 75–104.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA 2017. „Ein unermäßliches Land von Begrien“: sichtbar gewordene Wörter der Ungarndeutschen. In: CHRISTOPH, MAUERER szerk., *Mehrsprachigkeit in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Gewachsene historische Vielfalt oder belastendes Erbe der Vergangenheit*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg. 138–152.
- KÖNIG, WERNER Hg. 1996–2009. *Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben*. 14 Bände. Winter, Heidelberg. (SBS.)
- SCHWARZ, BRIGITTE 2013. *Dialektwörterbuch von Bayerisch-Schwaben. Vom Allgäu bis zum Ries*. Wißner, Augsburg.
- Schweizerisches Idiotikon digital*. <https://www.idiotikon.ch/woerterbuch/idiotikon-digital> (2021. 01. 23.)
- Sprachatlas der deutschen Schweiz* (SDS.) <https://sprachatlas.ch> (2021. 01. 23.)

MÁRKUS ÉVA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem